

УДК 811.161.2'(367+37)

ВІДНОШЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ОЗНАЧАЛЬНИХ РЕЧЕННЯХ

Андрейко Я. В.

Харківська медична академія післядипломної освіти, м. Харків

У статті проаналізовано складнопідрядні означальні речення референціальної тотожності; з'ясовано, що речення з відношенням ідентифікації близькі до речень з відношенням тотожності: обидва компоненти належать до конкретного об'єкта. Доведено, що на відношення ідентифікації в значній частині випадків вказує лексичне наповнення підрядного: звернення до минулого; вживання дієслів, що сигналізують про ситуацію впізнавання; наявність обмежувальних речень в післятексті.

Ключові слова: відношення ідентифікації, актуальне членування, ситуація впізнавання, контекст.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці центральне місце посідає проблема вивчення мови у динаміці її реального функціонування. Це спричиняє інтерес до конкретних виявів мовної діяльності. Проблема взаємозв'язку слів, відповідних їм концептів і знань об'єктивного світу є складовою частиною проблеми співвідношення мови, мислення і об'єктивної дійсності – найважливішої проблеми лінгвістики, що вивчалася на протязі десятиліть усіма лінгвістичними школами і напрямками.

Семантичні аспекти формування, лінгвістичні показники психологічних мотивацій, когнітивні фактори функціонування мовленнєвого потоку безпосередньо чи опосередковано розглядають як українські (Ф. С. Бацевич, Т. Радзівська, О. Селіванова), так і зарубіжні лінгвісти (В. Г. Адмоні, Л. Азнабасва, Т. Винокур, В. Г. Гак, Г. Солганик, І. Труфанова, Т. Шмельова).

Найбільш широке розповсюдження серед лінгвістів отримала денотативна (референтна) концепція значення речення, мета якої полягає у визначенні відношень між висловленням і екстралінгвістичною ситуацією (подією), що позначається цим висловленням [2, с. 6]. За денотативною концепцією вивчаються речення тотожності (у широкому сенсі цього значення) на зразок: *Он іде назустріч та жінка, що вони [Марійка і Дмитрик] наймають у неї хату, вона, мабуть, знає...* (М. Коцюбинський) і *Не свариться ні з ким, як оті наші пенсіонерки, що часом їх і розбороняти доводиться* (О. Т. Гончар).

У цих реченнях обидва компонента належать до конкретного об'єкта. Вони референтні, будуються за схемою $X \in Y$. Однак, модель $X \in Y$ може виражатися по-різному: як тотожність, якщо метою висловлень є вказівка на те, що ці іменні показники стосуються одного й того ж об'єкта ($X \in Y$; $X=Y$ ($a \neq b$)), або як ідентифікація, тобто виділення певного об'єкта з ряду подібних ($X \in Y$ ($a \neq Z$)).

Досліджувані речення привертали увагу багатьох дослідників (К. Берка, І. Беллєрта, Н. Д. Арутюнової, А. М. Пешковського, С. В. Ломакович, І. Б. Шатуновського, Д. Вайса, М. Олексіюк та інших), однак праці з синтаксису складного речення, класифікаційні описи цієї одиниці в літературі свідчать про те, що не існує їх однозначного визначення: терміни «тотожність», «ідентифікація», «ототожнення» нерідко вживаються як синоніми, взаємозамінюються.

Відношення ідентифікації розглядаються, головним чином, убіномінативних і біінфінитивних реченнях, але вони відмічені і серед означальних речень – конструкції «із займенниковим показником тотожності той самий: *Це той самий Х, який...*», хоча і з обмовкою про те, що вони відхиляються у бік ідентифікації від зразка власне тотожності. Завдання статті і полягає в аналізі особливостей змісту цих конструкцій.

Речення із займенниковим показником тотожності *той самий* на зразок *Фон Шварц остовнів. Прямо в серце йому впилися слова напису, що палахкотіли золотом троху вище від Вічного вогню:*

«МІКОЛА ГОРЕНКО

Солдат-композитор

1941

Вічна слава героям!»

«Це він! Це той самий солдат, що співав йому зловісну пісню про вогонь. Той самий, історія якого разом з життєписом дітей та їхнього вчителя, увійшла до книжки «Вогонь не спопеліє правди» (О. П. Бердник) знаходяться на периферії відношень власне тотожності й ідентифікації. Терми, що заповнюють валентності показника тотожності у цій моделі (Х – той самий У), не рівноправні в комунікативному відношенні. Перший компонент виражає концепт, актуалізований у попередньому реченні, другий компонент актуалізується в самому реченні тотожності й складає разом із показником тотожності рему. У той же час терми рівноправні з точки зору семантики та ступеня референтності. Більш того: вони навіть частково тотожні в концептуальному та номінативному відношенні, а саме: вони мають одну й ту ж «вершинну», «родову» частину в дескрипціях, що їх описують. Так, у прикладі на зразок: *Колись, як виросте, може, він [Баглай] цій Шпачисі хоч чарку піднесе. За те, що бабувала. Що пуп зав'язала серед такого страхіття!.. Так з'явився на світ ще один Баглай, нащадок металургів. Оцей самий, що тепер на баглаївському родинному ліжку не вміщається (О. Т. Гончар) мова йде про тотожність або різницю осіб чоловічої статі, що мають одне й те ж саме прізвище – Баглай (Баглай¹ – нащадок металургів = Баглай², що тепер на баглаївському родинному ліжку не вміщається).*

Хоча той самий і другий компонент разом належать до реми, в комунікативному відношенні вони все ж таки нерівноправні, бо в абсолютній комунікативній вершині, в фокусі речення – тотожність. У реченнях із відношенням ідентифікації ідентифікуючий концепт вибирається із ряду альтернативних (будь-яка інформація передбачає можливість іншого, тобто альтернативи). Однак, Баглай, що тепер на баглаївському родинному ліжку не вміщається, не протиставляється ніякому іншому Баглаю. Те, що альтернативою у реченнях цього типу є «тотожний» / «не тотожний», можна показати при запереченні: *Невірно, що це той самий Баглай, що... = Це не той самий Баглай, що... = Це інший Баглай.* При цьому заперечення

тотожності є фінальним комунікативним актом, стверджувальної ідентифікації (який саме із Баглаїв) не потрібно. Проте речення з той самий не можуть бути використані як відповідь на запитання ідентифікації: Хто це? Хто із них Баглай? Вони можуть бути лише відповіддю на запитання типу Це той самий Баглай, що... чи не той самий? (тобто запитання тотожності, що будується за схемою $X=Y$ чи $X \neq Y$). Для запитань відношення ідентифікації є характерним те, що поряд із питальним словом може використовуватися дійсний займенник, а також визначення, що експлікують ознаки об'єкта.

На відношення ідентифікації значною мірою вказує лексичне наповнення підрядного: вказівка на минулий час (бувало, колись), посилення на досвід особи, що встановлює відношення ідентифікації, на джерело його обізнаності про особу або предмет, що ідентифікується, як от: Яка була річка! Яка була річка! Прекрасніша між усіма річками! Та сама, що перебродили її, бувало, в косовицю в селі дівчата з граблями, вилами, з білими сорочками в руках над головами, з чарівними піснями й сміхом... (О. Довженко), А коли втихнуть там оплески, відлунають слова напучень та поздоровлень, коли відмінниця Алла Ратушна вже схлипне, від імені всіх однокласників прощаючись з рідною школою та вчителями, а директор радгоспу Пахом Хрисантович скрипучим голосом пообіцяє випускникам, на відзнаку їхньої активної участі у виробництві, дати грузовик для екскурсії, – після цього всі учасники вечора висипають на подвір'я і Гриня Мамайчук, відповідальний за радіолу, вмикає для сюрпризу винуватцям торжества ту саму мелодію, якою проводжала Земля Гагаріна в політ (О. Гончар), Народ ахнув і завмер: широким проходом поміж солдат в старому німецькому мундирі і картузі з орлом дибала на задніх ногах вівчарка, тримаючи в передніх лапах той самий хліб, якого подарували «хліборобисобственники» (Г. М. Тютюнник), Його [Миколу] привели до клубу. До того самого клубу, де він минулої ночі грав (О. П. Бердник).

Використання в контексті або самому підрядному дієслів, що сигналізують ситуацію впізнання, є ознакою відношення ідентифікації, напр.: Станішевський пізнав у ньому того самого парубка, який кинув йому межі очі цукерки, і оскаженіло потяг його канчуком раз і вдруге... (П. Й. Панч), Нарешті пригадав: це той посполитий, що торік утік з Полтавщини (Ю. М. Мушкетик), Гнівом запалені хлопці хотіли вбити його, але Микола не дозволив. Тому, що вважав неможливим убити беззбройного, а ще, може, й тому, що впізнав у ньому поплічника того самого фон Шварта, який звелів розстріляти Миколу. Саме цей офіцер давав наказ солдатам до виконання вироку (О. П. Бердник).

Найбільш виразно відносини ідентифікації виражаються тоді, коли речення даного типу вводяться в текст за допомогою типового предиката ідентифікації і є [6, с. 87], займенника це, яке ставить той самий в позицію присудка: Він і слова не мовив, а Гальперін уже був переконаний, що це і є саме той пан, про якого писав йому місяць тому Ротшильд, якого чекали у Верхівні і яким цікавились у кляшторі Босих кармелітів (Н. Рибак).

Аналіз текстових фрагментів, що містять дані конструкції, показує:

1. Існують контексти, в яких відносини ідентифікації встановлюються персонажем твору з його позиції, із його точки зору, в його світі: Маленькі дорогі фігурки

тих самих піхотинців, тих самих десантників, яких стільки разів возив на броні, з якими жив тісним сімейством, де навпіл усе – харчі, махорка, небезпека, смерть (Ю. М. Мушкетик).

2. Конструкції ідентифікації використовуються в діалозі для того, щоб у співрозмовника склалася правильна референтна співвіднесеність знака, нерідко це є темою діалогу:

– *Вона виїхала, а він за нею. Молодий, знаєте... любов.*

– *Це та, що втекла з технікуму? – спитав Шаблій. – Галина Гайворон, сестра Платона? (М. Я. Зарудний).*

3. Існують контексти, де відносини ідентифікації встановлює автор твору на користь читача, для того, щоб нагадати йому про вже згадану особу або предмет: *Першим відкриває його [Володчин] вчитель, той самий, що не хотів його прийняти (У.О.Самчук), Іван уперся правою рукою в розвору, лівим плечем у паку – ту саму, яку хотів відтягти Курт, натис (Ю. М. Мушкетик).*

Для речень з відношенням ідентифікації характерна наявність обмежувальних речень в післятексті, що повідомляють про ті відмінності, які виявилися в результаті зіставлення відомих раніше ознак особи або предмету з теперішніми, напр.: *Водно-раз Зігфрід одбивав пальцями такт об полудрабок воза. Той самий Зігфрід, який уночі так ласкаво розмовляв з мамою вві сні. Це вже був не він, а зовсім інший Зігфрід. Уніформований солдат, якому вклали в руки зброю й сказали, що з нею ти вищий од усіх інших (Ю. М. Мушкетик), Для супроводу посла приїхав той самий думний дяк, який приймав від Мужилівського вірчі грамоти, але зараз він уже низько кланявся й посміхався улесливо (П. Й. Панч), Никифор пам'ятав Василькового друга Івана ще з партизанських днів. бідний і кмітливий був хлопець. Присадкуватий, прудкий, з чорними, як вуглики, очима, смоляною кучмою волосся, він завжди посміхався. А тепер ось стоїть перед ним той самий Іван Лобода, і не той. Зовні майже не змінився, та усмішка пригасла. Печаль навіки поставила печатку на молодому, замурзаному зараз чолі. У погляді, в стриманих руках Никифор одразу відчув дорослого чолов'ягу (М. А. Чернявський).*

Той самий сигналізує про те, що даний предмет був вже згаданий. Нагадування в ситуації впізнавання дозволяє інтерпретувати відносини в даних конструкціях як відносини ідентифікації: *Той самий челядник, що впускав Палія й Іскру, виштовхував якогось чоловіка (Ю. М. Мушкетик).*

Ще ближчими до речень із відношенням ідентифікації є конструкції на зразок X і є Y , напр.: *Помітивши зацікавлення присутнього, Лобода пояснив йому, що чоловік цієї осі Віри Пилипівни і є той відомий сталевар Іван Баглай, що зараз у Бхілаї плавки дає (О.Гончар); Це той Віктор, з яким вони [Наталка] дружили з восьмого класу; Це той, що шептав на станції Наташі: «Тут усі беруть хабарі...»; Пишва з міністерства, – обернувся Федір Власович і остовпів: так, це той, що колись вдерся до нього на квартиру... (М. Зарудний); Хіба не знаєте: це ж той Грицько, що його замкнули в тюрму, бо він, сіючи, насіння в картузі сховавав (В.Барка); Хмельницький був у білій сорочці з низеньким комірцем, зав'язаним зеленим шнурком, в широких шароварах і в запорошених юхтових чоботях, на халявах яких позначились сліди від стрепен. Кривоніс подумав про себе: «Оце той і є один, по якому журиться Украї-*

на» (П. Панч). Із відношенням тотожності їх споріднює те, що в комунікативному фокусі знаходиться показник тотожності ϵ і відсутня можливість вибору із ряду потенційно ідентифікуючих альтернатив. Разом із тим ці речення мають ознаки, які зближують їх з відношенням ідентифікації. Хоча обидва об'єкта актуалізовані в тексті, актуалізація їх стосується різних моментів комунікативної «історії». Об'єкт, позначений 2-м компонентом (Y + ідентифікуюча дескрипція) введено у текст раніше, а об'єкт, позначений 1-м компонентом (X), актуалізовано щойно. Наприклад, у реченні на зразок *Я був свідком усіх тих подій, – відповів Юрій Іванович. – Я і є той хлопчина, котрий захоплено слухав воїна-пісняка* (О. П. Бердник) відсутність альтернативи компенсує 2-ий компонент (*той хлопчик, котрий захоплено слухав воїна-пісняка*), який дозволяє Юрія Івановича ототожнити з хлопчиком. На відміну від речень із показником тотожності « ϵ », комунікативним завданням усього тексту, що його включає, є ідентифікація об'єкта, відомого за описом. Цей текст відноситься до ситуації «затриманої» або «відкладеної» ідентифікації. Вибір ідентифікуючого об'єкта в «ідентифікуючих текстах» відбувається у два етапи: спочатку відбувається актуалізація об'єкту, а вже потім його ототожнення.

На периферії також знаходиться номінативна тотожність, яка у класичній формі відбувається між власними назвами, а також може включати як свої терміни загальні назви ідентифікуючого типу. Перша назва одночасно виступає і як ідентифікатор предмета мови, і як його назва, тобто є біфункціональною. Це речення на зразок *Коло Гафійки сидів Олекса Безик, якого на селі звали Півтора Лиха. Він мав дітей, як маку, і ані клатлика поля... Він тільки й жив з того, що на клишоногій кобилі возив жидів на вокзал* (М. Коцюбинський); *Декарт і є Картезіус; Семасіологія – те саме, що семантика* (зі словника). Вони будуються за моделлю X – це (одне і те ж, що) Y . Відношення речень цього типу визначається лише за контекстом: якщо у них відомляється, що особа, предмет або клас предметів має більше однієї назви (*Зевс – це Юпітер*), то мова йде про відношення тотожності, якщо ж особа, предмет або клас предметів вибирається з ряду подібних, то це відношення ідентифікації (*Зевс – це Юпітер, а не Нептун*).

Висновки. Відносини ідентифікації – це контекстна семантика, обумовлена потребами розвитку тексту, необхідністю однозначної референції вживаних назв, необхідністю скріплення фрагментів тексту, об'єднаних участю одних і тих же осіб або предметів. Відносини ототожнення – це переважно семантика, для усвідомлення якої достатньо конструкції, так як її вираження пов'язане з особливостями будови конструкції.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // *Аспекты семантических исследований*. – М. : Наука, 1980. – С. 156–249.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы : [монография] / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
3. Горголюк Н. Г. Речення тотожності в сучасній українській мові : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спеціальність 10.02.01 «українська мова» / Н. Г. Горголюк. – К., 2005. – 187 с.
4. Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стросон // *Новое в зарубежной лингвистике*. – Вып. 13. – М. : Прогресс, 1982. – С. 109–133.

5. Сьорл Дж. Р. Референция как речевой акт / Дж. Р. Сьорл // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 13. – М. : Прогресс, 1982. – С. 179–202.

6. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и неререферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) : [монография] / Илья Борисович Шатуновский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 400 с.

Андрейко Я. В. Отношения идентификации в сложноподчиненных определительных предложениях / Я. В. Андрейко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 9–14.

В статье проанализированы сложноподчиненные определительные предложения референциально-го тождества; выяснено, что предложения с отношением идентификации близки к предложениям с отношением тождества: оба компонента принадлежат к конкретному объекту. Доказано, что на отношении идентификации в значительной части случаев указывает лексическое наполнение придаточного: обращение к прошлому; употребление глаголов, сигнализирующих о ситуации узнавания; наличие ограничительных предложений в послетексте.

Ключевые слова: отношение идентификации, актуальное членение, ситуация узнавания, контекст.

Andreiko Y.V. The connection of identity in the compound modifier sentences / Y.V. Andreiko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 9–14.

The article examines the complex sentences of referential identity; it is found out that sentences with the relation of identification similar to the sentences with the relation of identity: both components belong to the concrete object. It is proved that the lexical content of the subordinate clause specifies on the relation of identification: reference to the past, the use of verbs which give signals of situation of recognition, the presence of restrictive clause in the after text.

Key words: relation of identification, actual articulation, situation of recognition, context.

Поступила в редакцию 26.10.2012 г.